

De Engelse landschapsdroom

Vakoverschrijdend literatuuronderwijs en milieu-educatie

André Mottart & Ive Verdoodt

Milieu is 'in'. De reden hiervan hoeven we gezien de vele problemen die er op dat vlak bestaan en dagelijks de gesproken en geschreven pers halen op deze plaats niet meer uiteen te zetten. En terecht vindt ook de overheid dat het onderwijs hieraan aandacht moet besteden. We vinden de vraag naar 'milieu-educatie' dan ook als vakoverschrijdende eindterm zowel voor de basisschool als voor de eerste graad van het secundair onderwijs terug. En wie twijfelt eraan dat deze eindterm ook in de tweede en de derde graad zal gehandhaafd worden?

Milieuonderwijs wordt vaak enkel met vakken als biologie en aardrijkskunde geassocieerd. Uiteraard leveren deze vakken heel wat nuttige, want gespecialiseerde kennis over de natuur en onze natuurbewering. Maar we denken dat ook vanuit de alfa-wetenschappen een belangrijke bijdrage kan worden geleverd. En dit vooral vanuit het inzicht dat milieubewustzijn niet altijd een gevolg is van rationeel denken, maar in hoge mate gecreëerd wordt. Daarin spelen literatuur en kunst in hun ruimste betekenis een niet onbelangrijke rol: films, stripverhalen, romans, essays, fotografie, journalistiek,... lijken mensen wel vaker en makkelijker bepaalde inzichten te verschaffen en zelfs tot actie aan te zetten dan menig wetenschappelijk traktaat.

In ons artikel willen we tonen hoe we via literatuur en kunst de leerlingen argumenten aanreiken die in het milieudebat meetellen. Daartoe kijken we hoe (Engelse) landschappen in diverse cultuuruitingen worden verbeeld: in films, schilderijen, foto's en literatuur. We pogen de blik zo te leiden dat er

een bewustwording ontstaat van het feit dat onze visie op de natuur voor een groot deel als een historische constructie te begrijpen valt. En hopen zo de leerlingen een eindje op weg te helpen om aan het maatschappelijk debat rond milieu- en natuureducatie te kunnen participeren, zeg maar, wat 'milieugeletterdheid' mee te geven.

HET ENGELSE LANDSCHAP IN DE FILM

In Richard Attenboroughs film *Shadowlands* (1993) gaan de hoofdpersonages op zoek naar de 'Golden Valley', een bijzonder idyllisch stukje natuur in Herefordshire. Op een bepaald moment vraagt één van hen zich af waarom ze die zoektocht eigenlijk ondernemen, want "het is toch vast allemaal veranderd of bedorven". Even later blijkt dat het landschap in kwestie er – decennia later – nog altijd even onbezoedeld uitziet. Deze sequentie vertelt ons veel over de beeldvorming van het Engelse landschap in de film.

Engelsen hebben iets met het eigen landschap en dan vooral met het tijdloze, arcadische en geïdealiseerde landschap. Dit is een Engeland waar de verhouding tussen mens en natuur onproblematisch en bijzonder harmonieus lijkt.

Shadowlands is niet het enige voorbeeld. De lijst is lang: *The portrait of a lady* (Jane Campion 1996), *Carrington* (Christopher Hampton 1995), *Sense and sensibility* (Ang Lee 1995), *Tom & Viv* (Brian Gilbert 1994), *Remains of the day* (James Ivory 1993), *A room with a view* (James Ivory 1985), *Maurice* (James Ivory 1987), *Howards end* (James Ivory 1991),... Zelfs een recente detectiveserie als *Inspector Morse* misstaat in dit opzicht niet in het lijstje. Het zijn allemaal films die zowat de belangrijkste omwenteling in de geschiedenis van de voorbije twee eeuwen, namelijk de Industriële Revolutie ontkennen, negeren of tenminste maskeren. En dit geldt des te meer voor Engeland waar de Industriële Revolutie zich reeds tussen 1760 en 1830 voltrok.

Logischerwijze verwachten we dus ook dat we er het vroegst te maken krijgen met een ingrijpende transformatie van het landschap. De culturele en esthetische verbeelding van het met de resten van uitgebloeide industrieën gelittekende landschap ontbreekt echter vaker. Zo zien we dat ook verstedelijking en versnippering van het land in bovengenoemde films voortdurend worden ontkend. Dit gebeurt door selectie en een eenzijdig beklemtonen van bepaalde idyllische elementen uit het Engelse landschap.

Kijken we naar een film als *Sense and sensibility*, dan blijft ons een beeld bij van het Engelse landschap als één grote landschapstuin. Een groen waas blijft na het bekijken van de prent voor de ogen hangen. Zelfs als de personages naar de stad trekken, toont de regisseur enkel de aankomst, waarna allen onmiddellijk in een of ander

interieur van een huis binnentreden. De tocht door het in die tijd (rond 1800) ongetwijfeld grauwe en vervuilde Londen past duidelijk niet in het opzet en dus niet in de film! Een montage van beelden uit bovengenoemde films laat ons toe te zien hoe voermiddelen door de tijd veranderen, maar hoe het landschap eromheen altijd even tijdloos, onveranderlijk en arcadisch blijft.

Dit geldt zowel voor de film die op het einde van de 18de eeuw, in de jaren '50 van onze eeuw of heel recent in de tijd geplaatst wordt (cfr. *Inspector Morse*). De beeldvorming van het groene Albion in voornoemde prenten geeft dan ook de indruk alsof het landschap er van nature altijd zo geweest is en zo zal blijven. In werkelijkheid is het uiteraard de mens die eeuwenlang het landschap heeft bewerkt en gevormd: "*Zelfs de landschappen die naar ons idee volkomen onaangetast zijn door onze cultuur, blijken bij nadere inspectie daar vaak een product van te zijn.*" (Schama 1995, p. 19). Dit gaat ongetwijfeld in hoge mate op voor het beeld dat we van het Engelse landschap hebben. Daarom precies is de deconstructie – een problematisering van 'het natuurlijke' – van het onveranderlijke, arcadische Engelse landschap een boeiende oefening.

In de onthullende Franse documentaire film *Hebden bridge* (1996) toont Jean-Loïc Portron ons hoe de Industriële Revolutie Engeland ingrijpend heeft veranderd. We zien hoe een specifiek camerastandpunt een schijnbaar tijdloze omgeving tevoorschijn tovert, die bij nader inzien alle tekenen van de tand des tijds vertoont. Zo begrijpen we hoe de eerder vermelde (kunst)films ons het rad van het geïdealiseerde landschap voor de ogen draaien. Ook andere filmmakers hebben gepoogd om de Engelse droom te deconstrueren. Een van de belangrijkste is ongetwijfeld Derek Jarman (*Edward II*, *The garden*). Een korte montage van fragmenten uit zijn film *Jubilee* (1978) toont ons hoe hij het Engelse landschap ziet: enkele verschrompelde

stukjes natuur blijven overeind in een apocalyptische visioen en als er toch arcadische natuurbeelden getoond worden, situeert Jarman ze in een (mythologisch) verleden.

Aan de hand van filmbeelden hebben we het beeld dat leerlingen hebben van het Engelse landschap geproblematiseerd door het te confronteren enerzijds met reacties van medeleerlingen – die uiteraard beïnvloed zijn door eigen reiservaringen, maar ook door populaire films, strips, reclame... – anderzijds met de blik van de leraar (rol van de expert). Hiervoor hebben we gebruikt gemaakt van een (zelfgemaakte) montage in chronologische volgorde van korte fragmenten uit de verschillende hierboven

vermelde Amerikaanse en Engelse films (die overigens alle makkelijk in videotheken en bibliotheken te ontlene zijn). Zonder montage kan het uiteraard ook; gewoon één fragment toont net zo goed de idealiserende beeldvorming van het landschap op overtuigende wijze aan. En een streepje film doet het in onze tijd van beeldcultuur als motiverende inleiding voor een les(senreeks) altijd goed.

Volgend lesprotocol is illustratief voor hoe leerlingen in een 4de jaar ASO' zo'n gesprek best aankunnen. Doorheen het gesprek komen de leerlingen bijna als vanzelf tot het inzicht dat onze kijk op de natuur geconstrueerd wordt.

- LK In welke tijd situeren jullie de fragmenten?
- LL1 De 19de eeuw.
- LL2 Na WO II.
- LL1 We zien een auto uit de jaren '50.
- LK We zien inderdaad fragmenten die zich in verschillende perioden afspelen.
- LL3 Er zat ook een fragment uit Inspector Morse bij en dat speelt zich in onze tijd af.
- LL4 Ik denk dat in alle fragmenten een bepaalde sfeer wordt opgeroepen.
- LK Namelijk?
- LL4 Iedereen is vriendelijk tegen elkaar. Alles is daar koek en ei. Door de muziek en het landschap proberen ze een ideaal beeld te geven.
- LK Wie denkt dit ook? Wie vindt dat dit beeld niet beantwoordt aan de realiteit?
- [Iets minder dan de helft van de leerlingen steken de hand op.]*
- LL5 Het landschap vind ik realistisch. Ik denk dat je dat in Engeland zo vindt.
- LL6 Toen ik in Engeland was, vond ik dat het landschap er anders uitzag dan ik verwacht had. Het zag er meer uit zoals bij ons.
- LL7 Ik denk dat je in die serie met inspecteur Morse een vrij realistisch beeld krijgt van wat Engeland te bieden heeft: de ene keer krijg je het platteland te zien, de andere keer zie je een stedelijk landschap.
- LK Krijg je in onze montage een juist beeld?
- LL6 Nee, hier krijg je alleen maar natuurbeelden.
- LK Bestaan zulke beelden ook in de realiteit in Engeland?
- LL6 Ja, waarschijnlijk wel, maar je zal ze niet zoals hier alleen maar zo zien.

DE ENGELSE LANDSCHAPSTUIN EN DE 'COUNTRY LIFE STYLE'

Dat Engelsen iets met het landschap hebben, blijkt niet alleen uit film. Ook het voor de Engelse cultuurgeschiedenis belangrijke begrip 'landscape garden' duidt in die richting. "The landscape garden is the most influential of all English innovations in art. Its effects can be studied all over the continent and from the United States to Russia", zo luidt het in Nikolaus Pevsners beroemde essay 'The Englishness of English art' (1956, 1993). Bij de notie van de landschapstuin (le jardin anglais!) – opgebouwd zoals het verrassende landschap van een meanderende rivier – ging het erom het landschap er zo te laten uitzien alsof het er van nature altijd zo had uitgezien, terwijl het in werkelijkheid volgens strenge regels door de mens werd ontworpen: een kijk op de ideale natuurtoestand van mens en omgeving. Zo werden de overgangen met de aanpalende graasweiden en bossen onzichtbaar gemaakt – de tuin als een organisch deel van de natuur. Volgens de 18de eeuwse dichter Alexander Pope moest elke tuin ontworpen worden "zoals de romantici hun landschappen schilderen". Het is duidelijk dat de deconstructie van het 'natuurlijke' uit Schama's bovenvermelde boek nergens meer op zijn plaats lijkt dan hier.

In verband met de 'country life style' stellen we vast dat tot op de dag van vandaag weinig beelden meer Brits zijn dan de talloze sport- en jachttfaferelen, waarbij ruiters hun paarden over hagen het veld injagen. Ook al staat in het Britse Lagerhuis vandaag de dag een wetsvoorstel dat de jacht met honden wil verbieden ter discussie, het beeld zal wellicht nog lang in het collectieve geheugen blijven hangen.

Over het met de landschapstuin nauw verbonden English 'country house' en de 'country life style' zegt Evelyn Waugh in een voorwoord van zijn roman *Brideshead revisited* het volgende: "It was impossible to foresee, in the spring of 1944, the present cult of the

English country house. It seemed then that the ancestral seats which were our chief national artistic achievement were doomed to decay and spoliation (...) *Brideshead* today would be open to trippers, its treasures rearranged by expert hands and the fabric better maintained than it was by Lord Marchmain (...) Much of this book therefore is a panegyric preached over an empty coffin." (Waugh 1945, p. 10). Of hoe een nationale preoccupatie haar levenskracht ook in onze eeuw behoudt. Zo zal ook niemand ontkennen dat een constructie als de National Trust haar obsessionele werk (het conserveren van het 'natuurlijk' erfgoed) niet toevallig in het land van de Engelse landschapsdroom verricht.

Als een flauw afkooksel van dit alles zou je de 20ste eeuwse fascinatie van de Engelsman voor tuinieren kunnen zien. Dat die fascinatie voor tuinen en landschappen de hele 20ste eeuw door blijft bestaan, zien we in allerhande (periodieke) publicaties. Bekijken we foto's van het tijdloze, rurale Engeland uit magazines uit de eerste helft van deze eeuw, dan merken we hoe die in niets verschillen van de 'glossy pictures' die vandaag in toeristische brochures van de Automobile Association verschijnen.

In onze lessenreeks vroegen we de leerlingen na de inleidende les waarin ze met filmfragmenten kennis hadden gemaakt, zelf materiaal te verzamelen waarin het beeld van het eeuwig groene Engeland bevestigd wordt. Zoals we verwachtten, hadden de leerlingen geen moeite heel wat voorbeelden te vinden: toeristische brochures, tuinboeken, kalenders, stripverhalen (bijvoorbeeld *Suske en Wiske: De krachtige krans*),...

DE ENGELSE LANDSCHAPSSCHILDERKUNST

De beroemdste Engelse schilders zijn niet toevallig landschapsschilders. John Con-

stable en William Turner zijn nationale helden, schilders waar Engeland mateloos trots op is. Vandaag kennen we het werk van Turner vooral door reproducties van zijn olieverfschilderijen, maar in de 19de eeuw waren het vooral de vele gravuresets naar zijn werk die bijzonder populair waren. Titels als *Picturesque views of England and Wales* en *Picturesque views of the Southern coasts of England* zijn veelzeggend voor ons onderwerp.

Reeds eerder ontwikkelde de Vakgroep Opleiding & Nascholing van Leraren van de Universiteit Gent een lessenreeks waarbij het kijken naar landschapsschilderijen centraal staat. Hierbij krijgen leerlingen in groepjes de opdracht om impressionistische landschapsschilderijen zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven, zowel wat het onderwerp als wat de gebruikte techniek betreft. De doelstellingen van deze lessen hebben zowel te maken met competentie in verband met schilderkunst (de opkomst van het impressionisme) als met bewustwording van het feit dat onze visie op de natuur een historische constructie is (Soetaert & Mottart 1996).

In deze lessen staat de vraag centraal: waarom werd precies toen het landschap op die manier afgebeeld? Om die vraag te beantwoorden wordt – net zoals bij het kijken naar filmfragmenten – de manier van kijken en oordelen van de jongeren geconfronteerd met de blik van experts, geïnspireerd door de (kunst)geschiedenis. Specifiek in het kader van lessen rond het Engelse landschap worden twee schilderijen gekozen: *Vivenhoe park* (1816) van John Constable en *De Eolische harp* van Thomson (1809) van William Turner. Turner is hier een dankbaar voorbeeld omdat hij behalve als eminent Engels landschapsschilder ook als een voorloper van het impressionisme wordt beschouwd. Zo sporen de doelstellingen uit de lessenreeks rond impressionistische landschapsschilderijen voor een deel met die uit de lessen waar het Engelse landschap centraal staat.

'ENGLAND, MY ENGLAND': OOK IN DE LITERATUUR

Vroege beelden van Engeland als bekoorlijk groen paradijs vinden we in de literatuur al bij Shakespeare, Marlowe (*The passionate shepherd to his love*) en Spenser (*The faerie queene, Prothalamion*). De grote romantische dichters uit de 19de eeuw – de Lake Poets, Byron, Keats... – zijn met hun overweldigende aandacht voor de natuur tot vandaag populair gebleven. Ook in schoolboeken. In de werken van de grote 19de en 20ste eeuwse Engelse romanschrijvers speelt de landschappelijke omgeving eveneens een toonaangevende rol. Zo zijn er de verbondenheid van de mens met zijn omgeving en het landschap als een waarde die het menselijk bestaan bepaalt. Als voorbeelden zijn hier Brönte's *Wuthering heights* en zowat alle romans van D.H. Lawrence of Thomas Hardy te vermelden. Die laatste betitelde zijn boek *Under the Greenwood* overigens als 'a rural painting of the Dutch School'.

Anderen brengen hun personages vanuit diverse geografische en klimatologische perspectieven in verband met spanning tussen stad en platteland (bijvoorbeeld *Howards end* van E.M. Forster). Dit laatste gegeven is uiteraard ook van groot belang voor wie het over romantische dichters als Wordsworth en Coleridge wil hebben. Bovenal zijn veel romans van voornoemde auteurs verholten nostalgische werken over de chaos die de modernisering van Engeland in de 19de en in de eerste helft van de 20ste eeuw teweeggebracht heeft. Er spreekt een onmiskenbaar verlangen uit naar een vriendelijk Arcadia zoals dat zo mooi wordt opgeroepen in het eerste deel van Evelyn Waugh's eerder vermelde *Brideshead revisited*. Charles Ryder vertelt daar over zijn dagen in universitair Oxford en op het buitengoed van zijn vriend Sebastian. Dit eerste deel van de roman kreeg niet voor niets de titel 'Et in Arcadia ego' (= ook ik leefde eens in Arcadië) (Waugh 1945). Wie in de klas aan de slag

zou willen met een literaire tekst die iets vertelt over de Engelse (landschaps)droom en de relatie tussen mens en natuur, hoeft dus niet lang te zoeken.

Bijzonder interessant is bovendien het feit dat heel wat auteurs zich – net als regisseurs – ook met de deconstructie van de beeldvorming van Engeland als groen paradijs ingelaten hebben. In dit verband spreekt de titel van T.S. Eliots beroemde bundel *The waste land* voor zich. Een mooie deconstructie van het beeld van het tijdloze, onveranderlijke landschap, vinden we ook in de in 1983 verschenen roman *Waterland* van Graham Swift. Omdat een vergelijking van 'the Fens' (de streek in Norfolk waar de roman zich afspeelt) met diverse, eveneens op het water veroverde gebieden in zowel Vlaanderen (het Zwin) als Nederland zich opdringt, lijkt *Waterland* op zijn beurt een mooi voorbeeld om het in de klas interdisciplinair over het fenomeen 'landschap' te hebben.

TEN SLOTTE

Uit de vele lessuggesties die we hierboven voorstellen, dient uiteraard een keuze te worden gemaakt. Of ze kunnen enkel als voorbeelden worden beschouwd om met ander materiaal dezelfde doelstelling te bereiken. Zo lijkt het ons mogelijk vanuit dezelfde principes gelijkaardige lessen te concipiëren rond het beeld dat we hebben van bijvoorbeeld het Vlaamse landschap. Centraal staat echter altijd de poging leerlingen meer bewust te maken van hun verhouding tot de natuur door ze te confronteren met literatuur en plastische kunsten, of ruimer: met verhalen en beelden. En de ervaring mee te geven hoe het landschap een niet te onderschatten aspect van de nationale identiteitsvorming kan zijn: "*At the right point and at the right hour along the Avon one is disposed to say it is the most English thing in England, even scenically*" (*The Strand Magazine* 1938).

André Mottart & Ive Verdoodt
Departement voor Lerarenopleiding
Universiteit Gent
Sint-Pietersplein 5
9000 Gent

Noot

- 1 De lessen vonden plaats in het Sint-Amandusinstituut in Gent onder leiding van Flip De Proft.

Bibliografie

- Pevsner, N.: *The Englishness of English art*. London: Penguin, 1993.
Schama, S.: *Landschap en herinnering*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1995.
Soetaert, R. & A. Mottart: Milieu in woord en beeld. Een aanzet tot discussie over milieu-educatie in het onderwijs. *Leefmilieu*, 1996/1.
Waugh, E.: *Brideshead revisited*. London: Penguin (1881), 1945.